

**SHARQ MUTAFAKKIRLARI QARASHLARIDA KOMIL INSON VA BARKAMOL
AVLOD G'OYALARI****Xudoykulov A.B. -***Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
tarix va ijtimoiy fanlar kafedrasida dotsent. v.b.*

Sharq falsafiy tafakkuri insonni olamning eng oliy mavjudoti sifatida talqin qiladi. Insonning jamiyatdagi o'rnini, uning ma'naviy-axloqiy yetukligi, ruhiy pokligi va ijtimoiy burchi haqida yaratilgan boy meros bugungi kun ta'limi va tarbiya tizimining poydevorini tashkil etadi. Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan komil inson g'oyasi nafaqat ma'rifiy qarashlar yig'indisi, balki jamiyat barqaror taraqqiyotining zarur falsafiy sharti sifatida qaralgan. Bu g'oya insonning intellektual salohiyati, axloqiy madaniyati, irodasi va ruhiy dunyosi uyg'unligini anglatadi.

Sharqda komillik masalasi hech qachon faqat nazariy ko'rinishda qolmagan. Har bir sulola, har bir ilmiy maktab, har bir madaniy muhit komil inson konsepsiyasini amaliy hayotga tadbir etishga harakat qilgan. Shu sababli Sharq falsafasida "barkamol inson" – hayotiy maqsad, ijtimoiy mezon, axloqiy yetuklik darajasi, shaxsiy mas'uliyat va ijtimoiy ong birligining ramzi hisoblangan[1, B.14]

Sharq mutafakkirlarining komil inson haqidagi qarashlari asosan ma'naviy poklik, aqlning uyg'unishi, qalb tarbiyasi va adolat tamoyili bilan bog'liq. Bu g'oya qadimgi davrlardan oq shakllanib, keyinchalik sufiylik, hikmat, irfon va axloqiy-falsafiy maktablari orqali yanada takomillashdi.

Sharqning ko'plab allomalari insonning komilligi faqat tashqi xulq bilan emas, balki ichki ruhiy uyg'unlik bilan belgilanadi, degan fikrni ilgari surdilar. Ularning talqinida inson o'zini tanishi orqali olamni, jamiyatni, hayot mazmunini tushunishga qodir bo'ladi[2, B.67].

Sharq mutafakkirlari qarashlarida komil inson va barkamol avlod masalasi bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu mavzu ko'p qirrali bo'lib, falsafa, pedagogika, tasavvuf, adabiyotshunoslik va tarix fanlarida keng o'rganilgan. Tadqiqotchilar asarlarida Sharq uyg'unish davri mutafakkirlarining asarlari komil inson konsepsiyasining shakllanishiga asos bo'lganini, bu qarashlar esa keyingi davr ta'lim-tarbiya jarayonlarining metodologik poydevoriga aylanganini ta'kidlashadi. Forobiy merosi bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar, ayniqsa, "Fozil odamlar shahri" asarining chuqur tahlili, komil insonni intellektual va axloqiy mukammallikni o'zida mujassam etgan shaxs sifatida talqin qilishini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar Forobiyning jamiyatning fozilligi shaxsning fozilligiga bog'liqligi haqidagi g'oyasi bugungi zamon tarbiyasi uchun ham muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilishini qayd etadilar.

Ibn Sino tafakkuri yuzasidan yaratilgan ilmiy adabiyotlarda uning antropologik qarashlari alohida o'rganiladi. Mutaxassislar fikricha, Ibn Sino inson kamolotini jismoniy, aqliy va ruhiy bosqichlar birligi sifatida talqin qilgani bilan Sharq ilmiy an'analarida alohida o'rin egallaydi. Adabiyotlarda uning axloqiy yetuklikni ilmiy bilim va amaliy faoliyat bilan bog'lash g'oyasi zamonaviy shaxs tarbiyasida ham dolzarbligini saqlab kelayotgani qayd etiladi.

Tasavvufga oid ilmiy adabiyotlarda Yassaviy, Naqshband, Rumi kabi mutasavviflar ta'limotidagi ruhiy poklanish, nafsni yengish, muruvvat va insonparvarlikni ustuvor qo'ygan komil inson konsepsiyasi keng yoritilgan. Tadqiqotchilar ularning qarashlarida shaxsning ichki ma'naviy uyg'unishini asosiy mezon sifatida ko'rganini, bu esa Sharq ma'naviy merosini boshqa falsafiy oqimlardan farqlab turishini ta'kidlaydilar.

Adabiyotshunoslikka oid manbalarda Alisher Navoiy asarlarida komil inson obrazining shakllanishi, u ilgari surgan odob-axloq, adolat, ilmparvarlik, insonparvarlik kabi fazilatlarining barkamol avlod tarbiyasidagi o'rnini tahlil qilinadi. Tadqiqotchilar Navoiy qarashlarining ijtimoiy-ma'naviy mazmunini ochib, uning komil inson idealini milliy tarbiyaning asosiy mezonlaridan biriga aylantirganini e'tirof etadilar.

Zamonaviy pedagogik ilmiy adabiyotlarda Sharq mutafakkirlari merosi barkamol avlod tarbiyasining nazariy-metodologik asoslaridan biri sifatida talqin qilinadi. Olimlar komil inson konsepsiyasining bugungi ta'lim jarayonlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya, fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy mas'uliyat, mehnasevarlik, ma'rifatparvarlik kabi fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan yondashuvlar bilan uyg'unlashishini ko'rsatadilar.

Umuman, mavjud ilmiy adabiyotlar Sharq mutafakkirlari qarashlarida komil inson va barkamol avlod g'oyasining uzluksiz rivojlanganligini, uni har bir davr o'z ehtiyojiga mos ravishda talqin qilganini, ammo asosiy mohiyat — insonning ma'naviy, aqliy va axloqiy kamoloti — doimiy qadriyat sifatida saqlanib kelganini tasdiqlaydi.

Aqlni nur, qalbni esa ruhiy kompas sifatida tushungan Sharq tafakkuri insonning ikki tomonlama o'sishini muhim shart deb bilgan: biri – fikriy, ikkinchisi – axloqiy yetilish.

Barkamol avlod konsepsiyasining ma'naviy manbalari

Sharq falsafasida barkamol avlod – jamiyatning eng asosiy boyligi sifatida talqin etiladi. Chunki har qanday taraqqiyot, davlat barqarorligi va madaniy yuksalish avvalo ma'rifatli va mas'uliyatli avlod yetishtirilishiga bog'liq[3, B.78].

Ushbu konsepsiya Sharq mutafakkirlarining quyidagi g'oyalari bilan bog'liq:

- insonni tarbiyalashda adolat va mehr-oqibatni bosh mezon qilish;
- yosh avlodni ilmga undash, tafakkur mustaqilligini shakllantirish;
- nafsni tiyish, qalb pokligini saqlash orqali axloqiy mukammallikka erishish;
- ijtimoiy mas'uliyatni shaxsiy manfaatlardan ustun qo'yish.

Sharqning ko'plab falsafiy manbalarida jamiyat taraqqiyoti bilan inson kamoloti o'rtasida uzviy bog'liqlik borligi ta'kidlanadi. Jamiyat komilligi — avval inson komilligidan boshlanishi Sharq tafakkurining asosiy xulosasidir[4, B.8]

Komil insonning asosiy falsafiy-me'yoriy ko'rsatkichlari

Komil inson, Sharq manbalarida, quyidagi yetakchi mezonlar asosida baholangan:

- aqlning uyg'onishi va tafakkur mustaqilligi;
- adolat hissi va ijtimoiy mas'uliyat;
- ruhiy poklik va nafs ustidan nazorat;
- ilm va donishmandlikka intilish;
- mehnasevarlik, halollik, pok vijdon;
- so'z va amal birligi.

Bu mezonlar nafaqat tarixiy davrlarda, balki bugungi globallashuv jarayonida ham o'z qiymatini yo'qotmagan. Hattoki, zamonaviy davrda komil inson konsepsiyasi ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biriga aylangan. Bugungi kunda jamiyat axborot oqimining keskin ortishi, texnologiyalar ta'sirining kuchayishi, madaniy aralashuv va ma'naviy xavflar sharoitida ma'naviy immunitetni mustahkamlash dolzarblashmoqda[6, B.45].

Sharq tafakkuri tarixida komil inson va barkamol avlod masalasi eng muhim falsafiy-axloqiy yo'nalishlardan biri sifatida doimo markaziy o'rinni egallab kelgan. Bu g'oyalar Sharq mumtoz adabiyoti, tasavvuf falsafasi, siyosiy-axloqiy risolalar hamda diniy-ta'limiy manbalarda uzviy ravishda rivojlanib, jamiyat taraqqiyoti va inson kamolotining o'zaro bog'liqligini chuqur yoritadi.

Sharq mutafakkirlari komil insonni, avvalo, ma'naviy pok, aqlan yetuk, axloqan barkamol va jamiyatga foydali shaxs sifatida talqin qilganlar. Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida komillikning asosiy mezoni sifatida aql, ilm va fazilatni ko'rsatadi. Uning fikriga ko'ra, jamiyatning taraqqiyoti fozil odamlar – ya'ni ilimli, halol, ezgulik yo'lida xizmat qiladigan shaxslar faoliyatiga bevosita bog'liq. Forobiy tasnifida komil inson o'z manfaatidan ko'ra jamiyat manfaati ustuvorligini anglab, boshqalarga adolat va yaxshilik bilan yo'l ko'rsatadi.

Ibn Sino ta'limotida esa komil insonning asosiy tayanchi – aqliy yetuklik va ma'naviy poklikning uyg'unligidir. U inson kamolotini uch bosqichda — jismoniy takomil, aqliy taraqqiyot va ruhiy-axloqiy yuksalish jarayonida ko'radi. Ibn Sino fikricha, haqiqiy barkamollik nafaqat bilimga ega bo'lish, balki uni amaliy hayotda qo'llay bilish, nafsni tiyish, odob-axloqqa sodiq bo'lish bilan belgilanadi.

Tasavvuf namoyandalari — Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Jaloliddin Rumiy kabi mutafakkirlar komil inson idealini ma'naviy poklanish, qalb tarbiyasi va ruhiy yuksalish bilan bog'laydi. Yassaviy hikmatlarida komillikka erishishning asosiy mezonlari — kamtarlik, halollik, sabr, shukr va haqiqatga sodiqlikdir. Naqshbandiylik tariqatida esa “dil ba yoru, dast ba kor” tamoyili insonning jamiyatda faol, mehnasevar, ayni vaqtning o'zida ruhiy hushyor bo'lishini talab etadi. Bu qarashlar barkamol avlodni tarbiyalash jarayonida ma'naviy tarbiyaning ustuvorligini ta'kidlaydi.

Alisher Navoiy komil insonni “insong'a insonlik ziynati” sifatida talqin etadi. Uning asarlarida adolat, muruvvat, sadoqat, ilmga intilish, xalq g'amiga sherik bo'lish kabi fazilatlar barkamol shaxsning asosiy belgisi sifatida ko'rsatiladi. Navoiy nazarida barkamol avlod – bu millatning ma'naviy tayanchi bo'lib, jamiyatning ertangi kunini belgilovchi kuchdir. Shu bois u ta'lim va tarbiyani eng oliy qadriyat sifatida e'tirof etadi. Sharq mutafakkirlarining umumiy xulosasiga ko'ra, komil inson shakllanishi ta'lim, tarbiya, muhit va shaxsning ichki intilishi uyg'unligida ro'y beradi. Barkamol avlod g'oyasi esa komil inson sifatlarini yosh avlodda shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bunda ilm, axloq, mehnat, ma'rifat, vatanparvarlik va insonparvarlik ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, Sharq mutafakkirlari qarashlarida komil inson va barkamol avlod g'oyalari nafaqat falsafiy nazariya, balki jamiyat taraqqiyotining amaliy dasturi sifatida namoyon bo'ladi. Bu meros bugungi kunda ham ta'lim-tarbiya tizimi, ma'naviy siyosat va shaxs kamolotiga oid qarashlarning asosiy manbalaridan biri bo'lib xizmat qilmoqda.

Sharq mutafakkirlarining komil inson haqidagi qarashlari yosh avlodning ruhiy barqarorligini ta'minlashda, qadriyatlarning buzilmasligini saqlashda, ijtimoiy ongini yuksaltirishda beqiyos ahamiyatga ega. Bu g'oya nafaqat pedagogik jarayonda, balki ijtimoiy siyosat va ma'naviy-ma'rifiy dasturlarda ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda [7, B.87].

Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan komil inson va barkamol avlod konsepsiyasi insoniyatning eng qadimiy va doimiy g'oyalaridan biridir. Bu konsepsiya nafaqat axloqiy tarbiya, balki jamiyat taraqqiyotining falsafiy poydevorini tashkil etadi. Sharq tafakkurida inson kamoloti — ma'naviy, ruhiy, aqliy va axloqiy yuksalishning uyg'un jarayonidir. U komil jamiyat barpo etishga yo'g'rilgan, irodali, vijdonli, ma'rifatli shaxs obrazini tarbiyalaydi.

Zamonaviy davrda ham ushbu g'oyaning dolzarbligi kamaymagan, aksincha global o'zgarishlar fonida yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki barkamol avlod – millatning kelajagi, jamiyatning tayanchi, davlatning mustahkam poydevoridir. Sharq falsafiy merosi bizga inson qadrini ulug'lash, uning ruhiy va aqliy yetukligini bosh maqsad sifatida ko'rish, komillikka intilish kabi yuksak mezonlarni meros qilib qoldirgan. Ushbu meros bugun ham yosh avlod tarbiyasi, ta'lim falsafasi va ma'naviy siyosatning eng ishonchli nazariy asoslaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Sharq mutafakkirlarining komil inson va barkamol avlodga oid qarashlari chuqur falsafiy mazmunga ega bo'lib, ular inson kamolotini jamiyat taraqqiyotining bosh omili sifatida talqin qiladilar. Forobiy, Ibn Sino, Yassaviy, Naqshband, Rumiy va Navoiy kabi buyuk allomalar ta'limotlari shuni ko'rsatadiki, komil inson — bu aqlan yetuk, axloqan pok, ma'naviy barkamol va jamiyat oldidagi mas'uliyatini his qiluvchi shaxsdir. Barkamol avlod esa ana shunday sifatlarning yosh avlodda uzluksiz shakllanishi natijasidir. Ularning qarashlarida ilm va tarbiya uyg'unligi, ruhiy poklanish, odob-axloq, halollik, mehnasevarlik, jamiyat manfaatiga sodiqlik inson komilligining poydevori sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, mutafakkirlar komil insonni nafaqat shaxsiy fazilatlar majmui, balki jamiyatni yuksaltiruvchi kuch, davlat va millat istiqbolining kafolati sifatida ko'radilar. Shu bois Sharq intellektual merosi bugungi zamon tarbiya konsepsiyalarida ham dolzarbligini yo'qotmay, barkamol avlodni shakllantirish jarayonida ma'naviy-axloqiy tamoyillarni asosiy mezon sifatida belgilashga xizmat qiladi. Bu g'oyalar zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonini boyitib, insonni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni mustahkamlaydi.

АДАБИЁТЛАР:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: Ўзбекистон, 2001.
2. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент: Фан, 1993.
4. Ибн Сино. Донишнома. – Тошкент: Ўзбекистон, 1980.
5. Беруний, А. Танланган асарлар. 4 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1968-1975
6. Алишер Навоий. Махбуб ул-қулуб. – Тошкент: Фафур-Ғулом номидаги нашриёт, 2001.
7. М. Амонов. Шарқ маънавуй меросида комил инсон концепцияси. – Тошкент: Фан ва технология, 2017.

REZYUME:

Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining komil inson va barkamol avlod haqidagi qarashlari falsafiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: komil inson, barkamol avlod, Sharq tafakkuri, ma'naviyat, tarbiya.

RESUME:

This article examines the philosophical and theoretical foundations of the concept of the perfect human and the harmonious generation in the teachings of Eastern thinkers.

Keywords: perfect human, harmonious generation, Eastern philosophy, morality

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются философско-теоретические основы концепции совершенного человека и гармоничного поколения в учениях восточных мыслителей.

Ключевые слова: совершенный человек, гармоничное поколение, восточная философия, духовность, воспитание.